

● in de sporen van filips van montmorency
deinze en het land van nevele

erfgoed●prokkels

● in de sporen van filips van montmorency

'Egmont en Horn' zijn een begrip in onze nationale geschiedenis, maar als individuen zijn ze minder gekend. De deelgemeente Nevele heeft sinds de jaren 1950 een Graaf van Hoornestraat en sinds 2019 ook een Egmontstraat. In 2024 is het 500 jaar geleden dat Filips van Montmorency, graaf van Horn en heer van Nevele en van Weert op Kasteel Ooidonk werd geboren. Op 5 juni 1568 werd hij samen met Lamoraal, graaf van Egmont, op de Grote Markt te Brussel onthoofd. Het betekende het begin van de Tachtigjarige Oorlog en de definitieve splitsing van de Nederlanden.

Een fietstocht van 27 km lang brengt je langs historische plekken in het thuisland van Filips, het Land van Nevele. Scan de qr-code op de achterflap van de brochure om de route te volgen op je smartphone.

Wat voorafging ...

Op 29 januari 1422 huwde Jan II van Montmorency met Johanna van Fosseux, erfde van het Land van Nevele. Zo werd hij heer van Nevele. Het Land van Nevele zal tot in 1592, met een korte onderbreking, in het bezit blijven van de nakomelingen van Jan II.

In 1465 kwam het tot een conflict tussen Jan II en zijn zoon Jan III. Deze laatste werd door zijn vader onterfd en mocht van de koning de naam Montmorency niet meer dragen. In de Franse geschiedenis wordt hij vanaf dan vermeld als Jean de Nivelle (Jan van Nevele). Hij trok vanuit Montmorency (FR) naar Vlaanderen, naar het Land van Nevele en nam zijn intrek op het Kasteel Ooidonk dat door zijn voorouders langs moederszijde was gebouwd.

Het standbeeld Horn en Egmont voor het Broodhuis in Brussel, ca.1864.
© Rijksmuseum Amsterdam

● in de sporen van filips van montmorency

Jan III werd zo stamvader van het geslacht van Montmorency-Nevele. Hij weigerde zijn vader te volgen in de strijd van de Franse koning tegen de hertog van Bourgondië en werd als een lafaard gebrandmerkt. Zo ontstond de Franse uitdrukking: « *Il est comme le chien de Jean de Nivelle, il s'enfuit quand on l'apelle* ».

Zijn kleinzoon, Jozef van Montmorency, huwde de lutherse Anna van Egmont. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren: Filips, Floris, Maria en Eleonora. Na de dood van Jozef in 1529 verliet zijn weduwe met haar vier kinderen Ooidonk en vestigde zich in Weert (NL) waar ze hertrouwde met Jan, graaf van Horn. Hun huwelijk bleef kinderloos. De graaf van Horn bepaalde bij testament dat zijn oudste stiefzoon, Filips van Montmorency, al zijn bezittingen zou erven.

Filips van Montmorency (1524–1568), heer van Nevele en Weert, graaf van Horn

Aan die erfenis zat wel een voorwaarde: Filips moest huwen met de calvinistische Walburga van Nieuwenaer. Zij was gravin van Moers (D) en kon financieel aanspraak maken op het graafschap Horn. Het geloof van de bruid vormde geen bezwaar voor de streng katholieke Karel V die hem hetzelfde jaar een plaats in zijn gevolg aanbood.

Horn stond aanvankelijk ook in de gunst van Karels zoon, koning Filips II, die hem benoemde tot admiraal van de Nederlanden. Hij werd opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies, militair gouverneur van Gelre (NL) en opperbevelhebber van de vloot die de koning terug naar Spanje moest brengen.

Al waren zijn inkomsten eerder bescheiden, toch onderhield hij een levensstijl in de traditie van de Montmorency's: met grote sier mengde hij zich in de kringen van de hoogste gezagdragers. De tering naar de nering zetten was hem niet bekend.

Als hoofd van de familie voerde Horn een huwelijkspolitiek binnen de Habsburgse invloedssfeer door zijn zussen uit te huwelijken aan leden van het geslacht 'van Lalaing'. Hierdoor raakte hij in conflict met aartsbisschop Granvelle die zijn broer Thomas al als bruidegom zag van Eleonora van Montmorency. De situatie verbeterde er niet op als de edelen van de 17 Provinciën meer inspraak wilden in staatszaken en zich verdraagzaam opstelden tegenover het opkomende protestantisme.

Filips II trok Granvelle terug en liet hem vervangen door de hertog van Alva. Met een list wist deze Egmont en Horn naar Brussel te lokken en liet hen gevangen nemen. Na een schijnproces werden beide edellieden ter dood veroordeeld door onthoofding.

De motivering van Horns doodsvonnis werd in vijf punten samengevat: majesteitsschennis, rebellie, medeplichtigheid aan de samenzwering van Oranje, steun aan het verbond de edelen en zijn optreden in Doornik waar hij, in strijd met zijn opdracht, de opstandige ketters zou ontzien hebben.

Zijn zwaar gecontesteerd doodsvonnis dat samen met dat van Egmont werd uitgevoerd, maakte beide edellieden, onafscheidelijk in de geschiedenis van België en Nederland

Het jaar van hun dood valt niet toevallig samen met het begin van de Nederlandse Opstand, beter gekend als de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648). Deze opstand leidde in 1588 tot een splitsing van de Nederlanden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden.

Kasteel Ooidonk, start- en eindpunt van de fietstocht (1)

De naam Ooidonk wijst op een droge, iets hoger gelegen plek in een natte omgeving. Het kasteel zelf is aan het uiteinde van de donk opgetrokken, net in de natte Leievallei. Dat was noodzakelijk om water in de grachten te krijgen.

Wanneer Ooidonk is opgetrokken is niet duidelijk. In de beschrijving die Jan van Fosseux in 1387 van zijn eigendommen laat opmaken, is nog geen sprake van een kasteel, wel van gronden. Hij of zijn directe opvolger hebben waarschijnlijk de burcht opgericht naar de normen van die tijd. Meermaals is het slot (gedeeltelijk) verwoest en heropgebouwd.

Het kasteel van Ooidonk, detail uit Sanderus, Flandria Illustrata, 1641
Het kasteel van Ooidonk in de 16de eeuw

Het huidige kasteel gaat nog terug op zijn oorspronkelijk grondplan: een vierkant met op de hoeken ronde torens en centraal tussen twee halfronde torens de ingang met ophaalbrug. De naam Ooidonk (Odoncq) wordt tussen de opsomming van heerlijke bezittingen van de familie de Fosseux voor het eerst apart vermeld in 1422, bij het huwelijk van Jan II van Montmorency met Johanna van Fosseux, erfdame van Nevele. Het is hier dat Filips verbleef als hij in deze streek was. Naar uitzicht zien we een luxueuze zomerresidentie die grotendeels teruggaat op de verbouwing van Maarten della Faille (1544–1620), die het in 1592 opkocht van de erfgenamen van Montmorency. De nadruk op wooncomfort en schoonheid – eerder dan op verdediging en veiligheid – werd ook bij de latere 19de-eeuwse verbouwingen voortgezet.

De Maaigemdijk (2) is opgericht om de winteroverstromingen van de Leie onder controle te houden en te vermijden dat de hele linkeroever onder water komt. Vandaag loopt het fietspad op die dijk. De natte meersen waren in de middeleeuwen gegeerd voor de hooiproductie, als veevoeder in de winter. Na de hooisnede liet men er het vee grazen. De wijk Maaigemhoek wordt voor het eerst vermeld in 1596. In de 13de en 14de eeuw is er sprake van de heerlijkheid van Maaigem. De naam 'Maaigem' ontwikkelde zich uit de Germaanse persoonsnaam *Mago*, die *Maio* werd, en het verzamelsuffix *inga* en *heem*. De verklaring is identiek aan de naam 'Meigem': woonplaats van de lieden van Mago.

Het Meirekasteel (of kasteel van Vosselaere) (3) werd meermaals verwoest en heropgebouwd, steeds op de plek van het oude kasteel. Het huidige gebouw dateert van 2004. Eertijds de heerlijkheid ter Mere, wordt het voor het eerst vermeld midden 14de eeuw. Het was een leen van de heer van Nevele met een speciaal statuut. De heer van Mere had vrije vogelvangst, jacht en visvangst op zijn grondgebied. Hij bezat het patronaatschap over de kerk van Deinze waartoe drie parochiekerken behoorden: Deinze, Meigem en Sint-Jans-Lerne,

v.l.n.r.
Ook vandaag houdt de Maaigemdijk het water tegen © Stad Deinze
Het Meirekasteel in de 16de eeuw, gravure uit A.L. Van Hoorebeke, Notice Historique sur la commune et l'église de Vosselaere, 1846.
De Sint-Eligiuskerk omstreeks 1900

● in de sporen van filips van montmorency

zeventien beneficiën, kapelanijen, kosterijen en de erbij horende rechten. Jaarlijks moest de heer van Mere zes ponden groten betalen aan de heer van Nevele. Het leen werd door historici soms omschreven als een staat in de staat.

Dit gebied is relatief nat omdat de kouterruggen langsheen de Leie- en Kalevallei de natuurlijke afwatering afdammen. Vandaar dat men hier enkele vijvers vindt, al dan niet van natuurlijke oorsprong. De IJspuit (4) is mogelijk een restant van zo'n vijver. De naam 'IJspuit' heeft niets te maken met bevroren water. In 1569 schreef men *duust pit* en in 1624 *duysput*. Dit betekent een put overwoekerd door mos. Door taalevolutie werd *duys*, *deis* uitgesproken en toen men het woord op de duur niet meer begreep, werd het vervangen door een woord dat men wél kende: ijs.

Ziggevel van de vroegere kapel van het penitentenklooster
© Ive Steyaert

De Sint-Mauritiuskerk van Nevele na de verwoesting in 1918

● in de sporen van filips van montmorency

De vroegste vermelding van, wellicht een houten, kerk van Vosselare (5) dateert van 1087. In 1230 had de kerk reeds een klokkentoren. Al sinds de 14de eeuw bestond hier een broederschap van Sint-Elloo, opgericht door de familie van der Meersch van Nevele. Tijdens de middeleeuwen schonken vooraanstaande families rijke giften aan de kerk. Ze lieten zich ook in het koor begraven, zoals de familie Goethals, waarvan Jan en Geeraert samen met de graaf van Horn tot de hofhouding van Karel V behoorden. Tijdens beide Wereldoorlogen werd de kerk totaal verwoest. De huidige kerk, een ontwerp van architect Vaerwyck-Suys, werd in 1952 in gebruik genomen.

Achter de banale gevels van Langemunt 21–23 (6) schuilt een verborgen geschiedenis. Jan II van Montmorency-Nevele kocht hier in 1503 twee huizen met tuin die fungeerden als gasthuis. Hij schonk ze aan de zusters penitenten (Zwarte Zusters) die er een kapel en een klooster bouwden. Hoewel het klooster afgeschaft werd in 1783 en het complex grotendeels werd gesloopt en verbouwd, zijn delen van de gevels en enkele gewelven van de kapel in de huizen bewaard gebleven.

Het is duidelijk te zien dat het Schipdonkkanaal (7) is gegraven in een oude riviervallei uit de late ijstijd. De Leie heeft die echter afgesneden ter hoogte van Deinze waardoor de rivier verlandde en enkel de licht kronkelende diepte van de vallei overblijft, aan weerszijden afgeboord door kouterruggen. Enkel de Grote Reigersbeek liep hier tot 1847 in, tot ze hier samenvloede met de Poekebeek. De samenvloeiing werd 'de Waal' genoemd en was de ideale plek om een nederzetting te stichten. De heren van Nevele bouwden er zo'n 1000 jaar geleden een natuurstenen toren, een donjon. In 2013 werd hiervan de toegangspoort (her)ontdekt (zie verder).

De oorspronkelijke romaanse kerk (8) klimt op tot de 12de–13de eeuw. Ze is toegewijd aan de H. Mauritius en Gezellen en is opgetrokken uit Doornikse steen, baksteen en groenachtige veldsteen, die nog duidelijk te zien is in de dwarsgevel. In 1381 werd de kerk vernield door Lodewijk van Male. Tijdens het beleg van Filips de Goede in 1452 en tijdens de Beeldenstorm werd ze zwaar beschadigd. Ook op het einde van de Eerste Wereldoorlog kreeg de kerk het zwaar te verduren. Ze werd grotendeels heropgebouwd tussen 1922 en 1925. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ze zowel door de Belgische als door de Duitse artillerie onder vuur genomen.

Jean de Nivelles of Jan I van Montmorency-Nevele werd eind juni 1477 in de kerk van Nevele begraven. Ook zijn afstammelingen en verwanten vonden in het koor een laatste rustplaats; helaas zijn deze graven verdwenen.

Achter de kerk van Nevele staan nog de restanten van de middeleeuwse donjon van de heren van Nevele uit de 11de eeuw. Het was een massieve toren in veldsteen met muren van bijna twee meter dik. Van die toren resten enkel twee muren. De muur vlakbij de westgevel van de kerk, herkenbaar aan de natuursteen, is slechts enkele meters hoog bewaard. De andere parallelle muur vormt nu de 19 meter hoge buitenkant van het kasteeltje naast de school. Wat je nu ziet, is de binnenwand van de torenkamers. In de dikte van die muur is de trap bewaard die de verschillende verdiepingen met elkaar verbond. De oude toegang op de eerste verdieping is terug opengemaakt en zichtbaar als een rechthoekig raam. Donjons van dit type en die ouderdom zijn uiterst zeldzaam in Vlaanderen. Enkel de oudste fase van het Gentse Gravensteen kan ermee vergeleken worden.

De donjon van Nevele, met de toegangsdeur en de trap - links en rechts © Onroerend Erfgoed - foto Kris Vandevorst

De markt van Nevele in 1908 - Detail met de donjon, de kerk en de markt uit de perceelkaart van Nevele, 1639-40 © Rijksarchief Gent

Kerk en donjon behoorden oorspronkelijk tot hetzelfde domein, wat van de kerk waarschijnlijk een zogenaamde 'eigenkerk' maakte, waar de heer van Nevele de priester aanduidde en de inkomsten van kreeg.

Nevelemarkt (9) wordt voor het eerst vermeld in 1413. Hier speelde het economische en het sociale leven zich af. Het marktplein was omringd door linden waaronder toonbanken waren opgesteld. Daarop werden de waren verkocht, zoals op de "vischbanc onder de cleen Linde". Het deel waarop koren werd verhandeld, kende doorheen de geschiedenis verschillende namen, zoals de Korenmarkt, de Graanmarkt of Korenaard. Bij die Korenmarkt stond het Korenhuis. Dicht bij de markt lag nog de Zwijnsmarkt of Varkensmarkt, voor het eerst vermeld in 1460.

In de slag bij Saint-Quentin (1557) versloeg het Spaanse leger, met Egmont en de prins van Savoye als aanvoerders, het Franse leger onder leiding van een ver familielid van Filips, Anne de Montmorency. Horn vocht er onder het bevel van Egmont. Vele Franse ridders werden gedood of gevangen meegenomen voor losgeld. Zo kon men na de slag de graaf van Horn zien wandelen met een gevangengenomen Franse ridder op de markt van Nevele.

De graaf van Horn was altijd in geldnood. In 1563 voerde hij een belasting in op grazende dieren (paarden, koeien en varkens) op de Oostbroek (10), al was dat altijd een zogenaamde 'gemene weide' geweest die vrij gebruikt mocht worden. Als reden voerde hij de nood aan de herstelling van straten en bruggen aan. De Oostbroek was midden 17de eeuw ongeveer 21 ha groot en werd middendoor gesneden door de Poekebeek. Zo sprak men van de Grote Oostbroek ten noorden van de beek en de Kleine Oostbroek ten zuiden van de beek. Later werd de Oostbroek eigendom van de gemeente en liet men er het vee grazen van het Godshuis Louise Marie. Enkele bewoners van de instelling (wezen, armen of ouderlingen) brachten dagelijks de koeien naar de weide,

● in de sporen van filips van montmorency

hoedden ze en brachten ze 's avonds terug naar de stallen. Sinds de middeleeuwen stond hier ook een kapel, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw-van-Zeven-Weeën. Ze staat afgebeeld op de kaart van het landboek van 1639. Op het einde van de 18de eeuw werd de geconfisqueerde kapel door de Fransen verkocht en werd ze omgebouwd tot woning. In 1832 werd er een hospitaal ingericht om de slachtoffers van de cholera te verzorgen. Pas in 1850 werd ze opnieuw opengesteld als bidplaats. In 1871 kreeg ze haar huidige neogotische uitzicht. In 1968 werd de nieuwe gemeentelijke begraafplaats rond de kapel aangelegd.

Nevele was een nederzetting met stedelijke kenmerken en vrijheden, maar zonder echte stadsrechten. Toch werd 'Nevele-Binnen' (zo wat de huidige dorpskern) steeds 'de stede en vrijheid van Nevele' genoemd. Zo genoten de inwoners van Nevele vrijstelling van heerlijke rechten. De grenzen van Nevele waren afgesloten met hekken. Aan het kruispunt van de Landegemstraat met de Egelare en de Gentseheirweg stond destijds een ijzeren hek. Toen dat hek er niet meer stond en de betekenis ervan totaal vervaagd was, deed de volksetymologie de rest en kreeg deze plaats de naam 'IJzeren Eekskén' (11) (eik ipv hek). De Gentseheirweg is, zoals de naam zegt, de middeleeuwse weg van Nevele naar Gent.

De kapel op de Oostbroek, met weide met koeien en hoeders

Het neogotische interieur van de kapel

● in de sporen van filips van montmorency

Het golfterrein van de Royal Latem Golf Club (12) was ooit de Warande van de heren van Nevele, het al dan niet besloten jachtgebied van een adellijke heer. In de middeleeuwen was de jacht een voorrecht van de adel en stonden er strenge straffen op het stropen. Bossen in deze regio waren schaars, omdat hout als brandstof en bouw materiaal heel gegeerd was en de betere gronden voor landbouw in gebruik waren. De warande van Deurle ligt niet toevallig op een rivierduinengebied, ontstaan tijdens een laatste koude-opstoot in de laatste ijstijd, toen de zanden uit de droge rivierbedding tot duinen werden opgestoven op de randen van de vallei. Dit gebied bestaande uit magere zandgronden leende zich niet voor landbouw.

Filips de Montmorency trachtte vanaf 1560 een rente te heffen op gronden waarop nog geen belastingen werden betaald, zoals delen van de heide in de Warande te Deurle en Sint-Martens-Latem die hij tot landbouwgrond omvormde.

Toen de heer van Nevele in 1273 ook Sint-Martens-Latem onder zijn gezag trachtte te krijgen, werd hem dat belet door gravin Margaretha van Vlaanderen. Ze droeg de gerechtsheerlijkheid over aan de Gentse Sint-Baafsabdij.

Het niet opduiken van namen van lokale heren van Deurle in de tweede helft van de 12de eeuw in oorkonden wijst er haast zeker op dat de heerlijkheid toen onder het gezag van de heer van Nevele is gekomen. Om alle kosten te dekken volstonden de inkomsten van de heerlijkheid Nevele niet en de graaf van Horn zag zich genooddakt om vanaf 1551 gronden en hoeven te verkopen in Sint-Martens-Latem en Deurle. In 1561 liet hij in Deurle een nieuwe molen oprichten op de Molenberg achter de kerk. In de 12de eeuw was hier al melding van een bedehuis (13) dat behoorde tot de Gentse Sint-Baafsabdij. Het huidige kerkgebouw kwam tot stand tussen 1829 en 1850 en kreeg in 1912 nog torentjes naast de westtoren.

Ter Laecke (14) was in de 14de eeuw een leen dat gehouden werd van de heer van Nevele. In de 17de en 18de eeuw wordt het omschreven als een “*steenen huys van plaisance, met brouwerij, duyvekeete en poort*”. Het werd achteraf meerdere keren verbouwd. Een bekende bewoner van het kasteel was de toneelschrijver Gaston Martens (1883–1967), vooral bekend van het voor de tv-serie bewerkte toneelstuk ‘De Paradijsvogels’ uit 1934.

De wijk Amakers (15) ontstond in de jaren 1970. Daarvoor stond hier een loofbos. De naam wordt voor het eerst vermeld in 1417 als “*hamackere*”. De *Porta Alboreti* of Blauwe Poort (16) boven de Kalebeek dateert van 1595 en markeert de toegang tot het kasteeldomein van Ooidonk. Ze werd vermoedelijk opgetrokken boven de funderingen van een oudere constructie. De hoeve Klein Ooidonk (17) werd reeds vermeld begin 15de eeuw. Ze was in de 16de eeuw eigendom van de heren van Nevele. Vanaf 1638 kwam de kapelaan van Ooidonk er wonen en kreeg de hoeve haar nieuwe naam: de Kapelaniij. Filips van Montmorency liet in 1561 de dreef van het kasteel tot aan de weg Deinze-Gent voltooien.

Het oorspronkelijke duinenrelief op de site van het huidige golfterrein
Foto uit: Armand Vermeulen, *De Leie: natuur en cultuur*, 1988, p.353

De vermoedelijk oudste foto van de dorpskern van Deurle, met kerk en molen © Mudel Deinze

De meander van de Leie, met strategisch het kasteel Ter Laecke op het smalste punt © Jacky Semey

De Blauwe poort © Ivo Steyaert

Deinze
Het Land van Nevele

Colofon

Uitgegeven door de deputatie van de Provincie Oost-Vlaanderen

Beleidsverantwoordelijke: An Vervliet gedeputeerde
Directie Erfgoed & Erfgoedsites · dienst Erfgoed
Anneke Lippens directeur
Jo Rombouts diensthoofd
Serge Migom en Martine Pieteraerens, redactie en coördinatie

Auteur: André Bollaert m.m.v. Luc Bauters
Illustraties: Erfgoedvereniging Het Land van Nevele, tenzij anders vermeld
Cover: Het kasteel van Ooidonk © Ive Steyaert
Grafische vormgeving: Ann Huyghe, directie Erfgoed & Erfgoedsites
Druk: De Riemaecker Printing, Nukerke

D/2024/1933/5

Deze uitgave kwam tot stand in samenwerking met de stad Deinze, de erfgoedvereniging Het Land van Nevele en DunsA, Kring voor Geschiedenis, Kunst en Erfgoed van Deinze en de Leiestreek.

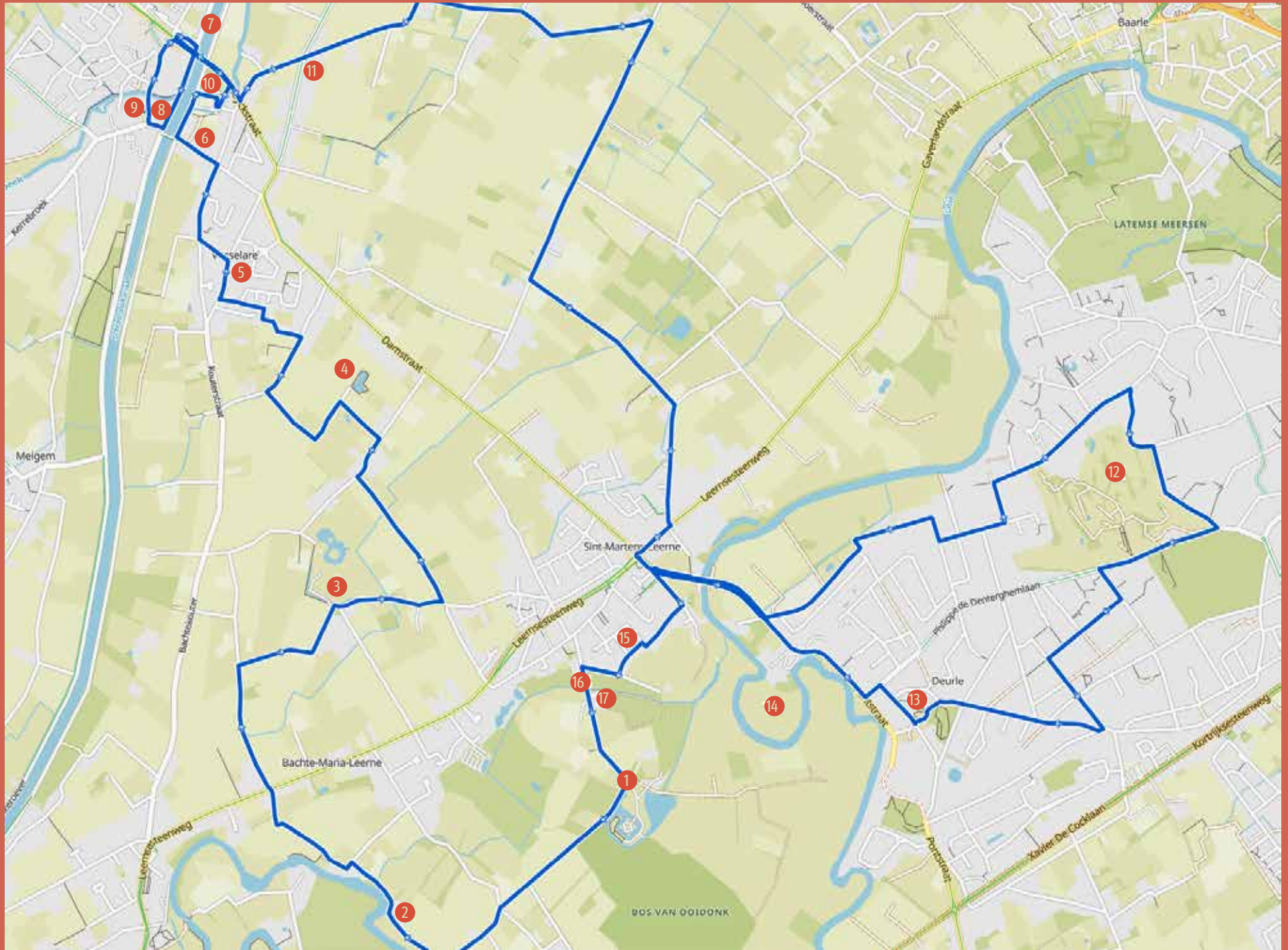
Praktisch

*Het traject van de fietstocht is 27 km lang.
Scan de qr-code om het traject te bekijken en de coördinaten te downloaden op je smarphone.*

www.langsdeleie.be

Erfgoedspokkels: Oost-Vlaams erfgoed in de kijker
www.oost-vlaanderen.be/erfgoedspokkels